

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 831.42.11

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.2.2/06>**Анікіна І. В.**

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Мельник Т. М.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

СПЕЦИФІКА СКАНДИНАВСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ

Стаття присвячена виявленню особливостей літературних казок Скандинавії та аналізу творчості їхніх авторів. Актуальність роботи визначається зростаючим інтересом науковців та читачів до скандинавської літературної казки. Автори статті проаналізували визначення народної та літературної казки, виявили їхні відмінності. У статті доведено, що народні та літературні казки належать до одного жанру, але між ними існують деякі відмінності, які стосуються форми казки та внутрішнього змісту твору. В основі всіх казок лежать розповіді про пригоди героїв, однак народні казки базуються на традиційних схемах побудови тексту, тоді як літературні можуть мати довільний багатоплановий варіант викладу. У статті літературна казка трактується як жанр, що ґрунтується на основних законах фольклорної казки, наслідує її оповідальний стиль; художній твір, у якому використано сюжет та образи народної казки, органічно поєднано елементи дійсності з художньою вигадкою. На думку авторів статті, на розвиток скандинавських літературних казок вплинула творчість Ганса Крістіана Андерсена, що простежується у принципі зовнішньої простоти та невігядливості оповідань послідовників цього казкаря. Встановлено, що для багатьох літературних казок народів Скандинавії характерне звернення до магії як природної частини звичайного життя людей. З'ясовано, що скандинавським казкам притаманне використання образів та мотивів скандинавської міфології, фінського епосу та саамських казок. Характерною ознакою сучасних скандинавських літературних казок є те, що письменники створюють свої твори на нових засадах, знаходять нові версії, наповнюють старі форми проблемами сьогодення.

Ключові слова: літературна казка, міфологія, народна казка, скандинавська казка, художній твір.

Постановка проблеми. Літературна казка є одним із найменш вивчених, таких, що важко піддаються класифікації та визначенню жанрів. У дослідників не існує єдиного погляду щодо визначення літературної казки. В «Енциклопедії сучасної України» казка трактується як «жанр фольклору, що характеризується художньою вигадкою, фантастичним змістом, розважальністю, викінченим та динамічним сюжетом, своєрідною композицією (традиційні зачин і кінцівка, типові словесні формули, повторення), полярним протиставленням героїв, духовними якостями персонажів, перемогою добра над злом» [8]. Відомо, що «літературна казка – це жанр, який бере свій початок у народної казки» [15; 19]. Отже, для визначення жанрових особливостей

і поняття літературної казки насамперед потрібно визначити, що таке «народна казка».

Народні казки – «найдавніша культурна спадщина, яка зберегла уявлення наших предків про взаємини людини і природи; у них відображені моральні принципи існування спільності людей в умовах постійної боротьби за виживання, визначена чітка грань між добром і злом і проявляються виразні риси національного характеру, вірувань, побуту» [6].

Народні казки класифікують як чарівні, побутові, билинні, богатирські, сатиричні [8; 17; 20]. Особливе місце в цій класифікації посідають «казки про тварин, виникнення яких дослідники усної народної творчості пов'язують з язичницькими ритуалами» [8].

Поняття літературної казки виникло у другій половині XVIII ст. внаслідок розвитку просвітницьких ідей в європейській літературі [17, с. 34]. Так з'явилися обробки фольклорних казок, а «в XIX народні казкові сюжети почали використовувати Ш. Перро, П. Треверс, брати Грімм, Г. К. Андерсен, А. Гофман – класики жанру казки» [18, с. 87].

Літературна казка – це «жанр, що базується на основних законах фольклорної казки, наслідує її оповідальний стиль; художній твір, у якому використано народної казки сюжет та образи, органічно поєднано елементи дійсності з художньою вигадкою, домислом» [8]. Народні та літературні казки належать до одного жанру, але між ними існують деякі відмінності. Насамперед це стосується форми казки та внутрішнього змісту твору. Основою всіх казок є розповіді про чудесні пригоди героїв, однак «народні казки базуються на традиційних схемах побудови тексту, тоді як літературні можуть мати довільний багатоплановий варіант викладу» [16, с. 75; 20, с. 43].

Багато літературних казок повторюють фольклорні мотиви і «мають магичні атрибути, запозичені з язичницьких ритуалів, але розвиток сюжету і вибір персонажів підпорядковані авторській волі» [17, с. 77]. Казки стають художніми творами зі складною системою метафоричних образів, яка притаманна притчам.

Літературну казку як об'єкт лінгвістичного дослідження вивчають і аналізують із погляду стилістики, перекладознавства, лексикології, теорії номінації, лінгвокультурології та багатьох інших напрямів сучасної науки про мову.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Серед науковців, коло дослідницьких інтересів яких торкалося літературної казки, імена багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. В історичному аспекті казки досліджували О. Цалапова [14], В. Давидюк [4], В. Грищук [3] та М. Кін [18]. Зі свого боку, Г. Сабат [13] та О. Бровко [2] вивчали авторський стиль казкарів. У гендерному аспекті казки розглядали В. Кизилова [9] та В. Желанова [5]. Роботи І. Ілляш [7] та О. Музичук [11] присвячені ролі казки у вихованні [7]. Існує низка робіт присвячених використанню казок у навчанні іноземних мов [10; 12]. В проаналізованих наукових роботах наведені основні положення щодо розвитку жанру казки в історичному аспекті, її виховний потенціал, розглянуто авторський стиль у літературних казках тощо. Попри значну кількість досліджень, не вирішеним залишається

питання виявлення специфіки скандинавських літературних казок.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних аспектів скандинавських казок та виявленні їхньої специфіки.

Виклад основного матеріалу. Літературні казки – це напрям у художній літературі, який «за довгі роки свого становлення і розвитку став універсальним, охопивши всі явища життя і природи, науки і техніки» [15; 19, с. 48]. Подібно до того, як народні казки постійно змінювалися і вбирали нові риси дійсності, літературні казки завжди були невіддільні від суспільно-історичних подій і літературно-естетичних тенденцій. Літературні казки виникли не на порожньому місці: в їхній основі лежали народні казки, що стали відомими завдяки записам фольклористів.

Для багатьох літературних казок народів Скандинавії характерне зображення магії як природної частини звичайного життя людей [20, с. 74], які живуть, створюють сім'ї, працюють, веселяться і сумують у важкі часи, але вони не живуть у цьому світі на самоті. Люди ділять цей світ з гномами, ельфами, гоблінами, троями, велетнями, чарівниками, відьмами та іншими дивними істотами, такими як духи, дивні тварини, феї та рослини з особливими властивостями. Надприродні істоти іноді з'являються перед людьми і намагаються навчити їх чогось в обмін на якусь послугу чи винагороду, або ж покарати за щось. У казках часто зображуються королі, принци, королеви та принцеси. Прості люди в казках не повстають проти короля, навіть якщо правитель злий і підступний, народ терпить. Але істоти з магичною силою можуть спробувати помститися лиходієві. І за сльози сільської дівчини король може бути жорстоко покараний. Саме тому люди намагалися потоваришувати з гномами та ельфами. Як мінімум, не перетинатися з істотами, що володіють магією.

У багатьох казках замальовується непросте життя звичайних людей. Це прості, бідні люди, що стикаються з труднощами повсякдення. Феї, чарівники та елфи бачать це, тому винагороджують добрих, а слуг темряви спокушають. Здається, це не є чимось новим, однак національний скандинавський колорит важко описати – простіше прочитати кілька казок і перейнятися чудовим скандинавським народним духом.

Напевно, найпопулярніша істота в скандинавських казках – це гном. Люди часто думають, що удача повернулася до них обличчям. Але насправді гноми зробили свою справу. Адже у кожного на

землі є своя справа, яку він має виконувати. В українських казках роботу гнома виконує домовик. Однак домовики ведуть усамітнений спосіб життя. Вони можуть ходити один до одного в гості, але не живуть під одним дахом. У скандинавських казках гноми живуть зі своїми сім'ями життям, схожим на людське. Мати гнома готує смачну їжу для всієї родини. Батько гномів ходить по магазинах за смачною їжею (зазвичай гноми поповнюють свої запаси за рахунок людей). Діти гномів такі ж неслухняні, як і людські діти. Єдина відмінність між гномами і людьми полягає в тому, що гноми живуть понад 300 років і мають особливий нюх на багатство, магичні сили і знання. Люди цінують цих істот за те, що гноми – чудові помічники по господарству. Оскільки люди приймають допомогу цих маленьких мешканців щодня, гномам варто дарувати подарунки та ласощі. Люди не мають забувати подякувати маленьким помічникам, адже розлючений гном може бути небезпечним.

Гобліни і тролі також живуть зі своїми сім'ями. Здебільшого вони злі та малоосвічені. Однак іноді вони бувають добрими. Тролі не переносять шуму, тому вважають за краще жити в тихих, затишних місцях. Їхні стосунки з людьми складні. Якщо тролі полюблять людей, можна очікувати, що вони будуть щедрими. Однак, якщо ні, то можна очікувати неприємностей. Тому люди намагаються триматися подалі від місць їхнього проживання, щоб не завдавати троллям неприємностей. В скандинавських казках велетні, чаклуни та відьми часто живуть відлюдно. Такий стан речей є сприятливим для всіх.

Скандинавський фольклор був тим дорогоцінним середовищем, який живив літературну казку, зокрема і творчість данського казкаря Г. К. Андерсена, фінського Сакаріаса Топеліуса і шведської письменниці Лагерлеф. Однак вирішальний крок до літературної казки зробив засновник жанру Г. К. Андерсен, письменник із чарівним баченням, який перетворював на казки найбанальніші речі: олов'яні солдатиків, уламки пляшок, шматочки комірці, срібні монети, ножиці та багато іншого.

Ганс Крістіан Андерсен – один з найвідоміших казкарів не лише в Данії, а й у світі. Твори автора вирізняються психологічною досконалістю, унікальними сюжетами та яскравою мовою. Більшість казок Андерсена пронизані глибоким внутрішнім змістом. Творчість Ганса Крістіана Андерсена – одне з найважливіших явищ в історії данської та світової літератури 19 ст. [15; 17; 19]. Він працював у різних жанрах, але «найбільшого розквіту досяг завдяки своїм казкам,

які мають величезне загальнолюдське, ідейне та естетичне значення, розкриваючи світ великих і чистих людських почуттів та глибоких і благородних думок» [1, с. 12]. Казки Андерсена розуміють люди різного віку, різних часів і різних країн. Його твори сприяють формуванню свідомості дітей та виховують їх у дусі демократії [19]. Дорослі також можуть знайти в них глибокий філософський зміст.

Андерсен та його сучасники, казкарі Шарль Перро, брати Грімм та Ернст Гофман, відкрили читачеві світ нестримної народної фантазії. Андерсен був одночасно і своїм, і чужим. Його казкові сюжети, з їх різноманітністю, несподіваними розв'язками, глибиною думки і витонченою, пронизливою мовою, не вписувалися в усталені тисячоліттями правила народної казки. Навіть коли він використовував народні казки, він порушував традиційні норми і забарвлював їх сміливими, барвистими імпровізаціями [18, с. 85]. Його героями були міфічні істоти або звичайні предмети побуту, рослини та тварини. Містика органічно співіснувала з м'яким гумором. Ім'я Андерсена безсмертне завдяки його казкам: «їх сумна невинність, чарівна фантазія і похмурий пафос досі не можуть залишити байдужими ані дітей, ані дорослих» [1, с. 14].

Істотне значення для історії скандинавської літератури має письменник Сакаріас Топеліус. Великий вплив на творчість Сакаріаса Топеліуса зробили казки Андерсена. Мабуть, з цієї причини в казках Сакаріаса Топеліуса також простежується принцип зовнішньої простоти та невігядливості оповідання. Казкар розповідає про пригоди простих фінських дітей, сміливість, винахідливість, спрагу діяти й віру в Бога, які допомагають хлопчикам та дівчаткам впоратися зі злими силами, велетнями та троллями. Сакаріас Топеліус використовує образи зі скандинавської міфології («Інеїстий велетень»), а також з фінського епосу «Калевала» («Старий домовик Абоського замку»). У його казках трапляються мотиви саамських казок («Сампо-Лопаренок»).

У багатьох казках простежується такий мотив: злі сили не владні над душею, відданою Богові. Тема любові до природи, доброти та співчуття пронизує багато сюжетів казкаря. Його твори очевидно виявляють християнський погляд світу, але казки цього письменника не просто повчальні, а сповнені життя, пригод, несподіваних поворотів. У казках перед читачем постає світ живої, одухотвореної природи. Це знамениті казки про Унде Марине (дочку Морського короля) і принца Флу-

рію, про «Черв'ячка – короля малинника», «Принцесу Ліндагуль», «Сонячні промінь у листопаді», «Зимова казка» та багато інших. Казки Сакаріаса Топеліуса – це скарбниця оптимізму та гарного настрою [20, с. 99]. В них постає сувора і велична природа Фінляндії. Казки Сакаріаса Топеліуса одухотворені високими ідеями та мають великий виховний потенціал.

Як і багатьом іншим талановитим казкарям Скандинавії, Турбйорну Егнеру вдається уникати повчальних натяків у своїх історіях, які так часто відштовхують і втомлюють дітей, та водночас заохотити читачів замислитись над багатьма важливими питаннями [18, с. 52]. «Клатремус та інші звірята з Лісу на Пагорбі» – одна з найвідоміших казок Турбйорна Егнера. Це кумедна і добра історія про життя лісових мешканців, які співають, веселяться, працюють і намагаються зробити свій Ліс кращим.

Особливе місце в скандинавській літературній казці посідає творчість письменниці Туве Янссон. Її творчість та казки порівнюють із творчістю самого Андерсена та Астрід Ліндгрена, адже в них також поєднуються чари і глибока філософія життя та реальності. При цьому історії Янссон абсолютно оригінальні й їх ні з чим не можна порівняти. Хоча Туве Янссон не має такої глибокої філософії, як її попередник Андерсен, її історії відображають психологію дитини. Завдяки історіям Янссон, сучасні діти розуміють, як важливо бути самим собою, як відповідально ставитися до природи та оточуючих людей, як важливо бути терпимим і безкорисливим, і яке чудове може бути звичайне людське життя. Крім того, мова казок Туве Янссон проста і багата, а її історії сповнені гумору.

Заслужують на увагу також казки Астрід Лінгред, Марії Грипу, Улле Маттсона і Рольфа Блумберга, Синкен Хопп і Тур Хейердал. Ці письменники є найбільш талановитими та прогресивними представниками жанру скандинавської казки.

Літературні казки скандинавських письменників відображають не лише соціальне середовище, а й світогляд письменників, їхні літературні та естетичні погляди. Слід зазначити, що літературні

казки часто запозичують досвід з інших жанрів, таких як художня література, драма та поезія, тому вони містять елементи драми, ліричної поезії та епічної поезії. У літературних казках переплітаються елементи історій про тварин, казок, пригодницьких і детективних історій, наукової фантастики та пародії. Вони можуть бути засновані на народних казках, сагах, легендах, навіть прислів'ях.

Гумор скандинавських літературних казок відрізняється від гумору в українських казках, тому його можна назвати їхньою визначальною характеристикою. Літературні казки, написані для дорослих, стають улюбленими для дітей, і навпаки, літературні казки, написані для дітей, стають надбанням і дітей, і дорослих. Це відбувається не лише тому, що дорослі вчаться в них дитячого погляду на життя, а й тому, що життя дорослих, відбите у візуальних і когнітивних категоріях дитини, набуває несподіваного гумористичного, а подекуди й сатиричного огляду [20].

Сьогодні казки домінують серед книжкової продукції в усьому світі. Нині ситуація з казками різноманітна і сповнена протиріч. Найкращі автори створюють казки на нових засадах, знаходять нові версії, так би мовити, «сучасний реквізит», наповнюють старі форми проблемами сьогодення, як-от у творах А. Ліндгрена, де істоти з казок з'являються в сучасному Стокгольмі.

Казки мають психологічне значення для дітей різного віку, хлопчиків і дівчаток, незалежно від статі та віку персонажів, бо вони сприяють зміні особистості через переживання дитини.

Висновки. Таким чином, дослідження показує, що у творчості скандинавських казкарів є подвійність, яка однаково цікава і дітям, і дорослим завдяки поєднанню казково-чарівничого з реалістичним і буденним. Значний вплив на розвиток літературної казки Скандинавії здійснив Г. Х. Андерсен. Казкові історії Скандинавії є водночас і вигаданими, і справжніми, награними й чесними, сповненими любові й печалі. У словесних картинках відображена людяність і близькість до природи, закладена в описах персонажів, ландшафтів, морського берега і погоди.

Список літератури:

1. Андерсен Г. Казки: пер. з дат. / Г. Андерсен; передм. О.Іваненко; худож.-ілюстр. О. Оверчук. Х.: Фоліо, 2005. 319 с.
2. Бровко О. Новела-казка як інкорпорований текст у прозі Б. Антоненка-Давидовича, Ю. Шпола, М. Могилянського. Літературознавчі студії. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 2010. Вип. 26. С. 60–64.
3. Гришук В. В. Літературна казка: становлення та розвиток жанру. Наукові записки Харківського національного педагогічного у-ту ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 1 (1). С. 22–27.

4. Давидюк В. Ф. Доісторичне поле української казки. Концепції і рецепції. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. С. 4–45.
5. Желанова В. В. Потенціал української народної казки в гендерному вихованні. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16643/09-Zhelanova.pdf>
6. Зубенко О. М. Співвідношення літературної та фольклорної казки. Філологічні науки. 2012. № 12. С. 78–83.
7. Ілляш І. І. Роль казки у вихованні та навчанні дітей в позашкільному навчальному закладі. Матеріали наукових праць «Підготовка педагога ХХІ століття крізь призму ідей Василя Сухомлинського». Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 39–43.
8. Казка / Ю. Ф. Ярмиш. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12229>
9. Кизилова В. Авторська казка як джерело гендерної ідентичності (на прикладі циклу Марини Павленко «Півтора бажання. Казки з Ялосоветиної скрині»). Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Збірник наукових праць (філологічні науки). 2019. № 13. С. 31–36.
10. Молодоженя Н. В. Використання казки під час навчання граматики англійської мови. Методичний посібник для вчителів іноземної мови. Полонне, 2012. 72 с.
11. Музичук О. О. Казка як засіб розвитку особистісних цінностей молодших школярів. Проблеми сучасної психології. 2012. № 17. С. 317–326.
12. Посвистак Ю. С. Використання казок, віршів, пісень, прислів'їв і приказок для інтенсифікації вивчення лексичного і граматичного матеріалу на уроках англійської мови. Ярмолинці, 2013. 46 с.
13. Сабат Г. Про свиню, звірячий парламент і встидливу опозицію: сатирично-політичні казки Івана Франка. Слово і Час. 2010. № 5. С. 38–45.
14. Цалапова О. М. Міфопоетика казкового світу раннього українського модернізму (Дніпрова Чайка, Леся Українка, Олександр Олесь, Михайло Коцюбинський): дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Луганськ, 2010. 210 с.
15. Bottigheimer R.B. Fairy tales and folk tales. International companion encyclopedia of children's literature / ed. by Peter Hunt. Vol. 1. New York, 2004. P. 261–274.
16. Gates Pamela S., Steffel Susan B., Molson Francis J. Molson Fantasy literature for children and young adults. Lanham, Maryland, and Oxford: The Scarecrow press Inc., 2013. 177 p.
17. Grenby M. O. Children's Literature. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2008. 257 p.
18. Keene Melanie Science in Wonderland The scientific fairy tales of Victorian period. Oxford University Press, 2015. 250 p.
19. Knowles M., Malmkjer K. Language and Control in Children's Literature. New York; London: Routledge, 2003. 284 p.
20. McCulloch F. Children's Literature in Context. New York: Continuum, 2011. 184 p.

Anikina I. V., Melnyk T. M. THE SPECIFICS OF THE SCANDINAVIAN LITERARY FAIRY TALE

The article is devoted to identifying the peculiarities of Scandinavian literary fairy tales and analyzing the works of their authors. The relevance of the article is determined by the growing interest in Scandinavian literary fairy tales. The authors of the article analyzed the definitions of folk and literary fairy tales and identified their differences. The article proves that folk and literary fairy tales belong to the same genre, but there are some differences between them that relate to the form of the tale and the internal content of the work. All fairy tales are based on stories about the miraculous adventures of heroes, but folk tales are based on traditional schemes of text construction, while literary tales can have an arbitrary multifaceted version of the presentation. The article interprets a literary fairy tale as a genre based on the basic laws of a folk tale and imitating its narrative style; a work of fiction that uses the plot and images of a folk tale and organically combines elements of reality with fiction. According to the authors of the article, the development of Scandinavian literary fairy tales was influenced by the work of Hans Christian Andersen, which can be traced in the principle of external simplicity and unpretentiousness of the stories of the followers of this storyteller. It has been established that many literary fairy tales of the Scandinavian peoples are characterized by an appeal to magic as a natural part of ordinary life. It is found that Scandinavian fairy tales are characterized by the use of images and motifs of Scandinavian mythology, Finnish epic and Sami tales. A characteristic feature of modern Scandinavian literary fairy tales is that writers create their works on new principles, find new versions, and fill old forms with contemporary problems.

Key words: literary fairy tale, mythology, folk tale, Scandinavian fairy tale, work of fiction.